



İlyas TEKİN
Eğitimci/Yazar (E.Milli Eğt.Md)

GİRİŞ:

7 Temmuz'da **Muharrem** ayının girmesiyle **hicrî 1446. yıla** girmiş olacağız. Hayırlara vesile olsun inşallah. **Önemli mucizelere sahne olan Aşure günü** ise, 16 Temmuz'a denk geliyor. **Muharrem** ayının ilk 10 gününün, **3 kıymetli 10 gün** (Ramazan'ın son 10 günü, Zilhicce'nin ilk 10 günü ile Muharrem'in ilk 10 günün)'den biri olduğunu daha önceki bir yazımızda¹ izah etmiştik. Özellikle **Aşure** günü, birçok peygamberin hayatında çok önemli ve ibretli olay ve mucizelerin meydana geldiği önemli bir gündür.

İlk İslâm muhacirlerinin **Muharrem** ayında hicret etmeleri sebebiyle (Peygamberimiz daha sonra **Rebiul-evvel** ayında hicret ettiler.), Hz. **Ömer** (ra) devrinde toplanan İslâm şurası kararı ile başlatılan **hicrî** senenin ilk ayı olan **Muharrem** ayı, Kur'an-ı Kerim'de bildirilen² dört haram/muhterem/saygın aydan biridir. İsimleri âyeti kerimede geçmez ama peygamberimiz bu 4 ayın **Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb** ayları olduğunu bildirmiştir.³ Bu bakımdan **Muharrem** ayının tamamı önemli ve kıymetlidir ve aylar içinde özel bir yeri vardır.

71. sayıdaki⁴ yazımızda **hicrî-kamerî** takvimin 1. ayı ve 4 hürmetli/saygın aydan biri olan **Muharrem** ayından ve özellikle de onuncu günü olan **Aşure** günü ve bugünde meydana gelen 13 peygamberle ilgili tarihî olaylardan/mucizelerden kısaca bahs etmiştik. Bazıları bunları inkâr ediyor. Fakat bunlar, **Sahihi Buhârî**'ye "**Umde-tü'l-Karî Şerhi Sahihi'l-Buhârî**" adıyla çok önemli bir şerh yazan **Türk ve Hanefî fıkıh âlimi, tarihçi, hadis ve dil âlimi Aynî** (rh.a), bu maddelerin hepsinden bahsetmektedir.⁵

Bu bakımdan bizce doğrudur, inkârı gerektirecek bir neden yoktur. Onun içindir ki, **Muharrem** ayına "**Peygamberler ayı**" da denir.⁶ Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere birçok peygamberin mucizesi bu ayda **Aşure** günü gerçekleşmiştir.

Daha önceki yazılarımızda özellikle **Nuh** (as) ve **Musa** (as)'ın **Aşure** günü ile ilgili mucizelerini ve sevgili peygamberimizin geçmiş ve gelecek günahlarının affedilmesini;⁷ son olarak da **Aşure** günü tövbesi kabul edilen "**Ebûl-beşer**"⁸ (beşerin babası) **Âdem** (as) ile **Havva** validemizden bahs etmiştik.⁹

Muharrem ayı ve **Aşure** günü nedeniyle bu yazımızda -bunların devamı olarak- **Aşure** günü meydana geldiği ifade dilen temelde **İbrahim** (as)'in **Nemrut**'un ateşinden kurtarılmasını ve buna bağlı olarak bazı olayları/mucizeleri izah edeceğiz.

a) İbrahim (as)'in putları kırması ve ateşten kurtarılması.

Âyeti kerimelerle izah edersek şöyle: **İbrahim** (as)'in babası **Târah** (Âzer), **Harran** (Urfa) halkından idi.¹⁰ Tufandan sonra yeryüzünde, **Musul-Şam** ve (o zaman) **Rum** yolu üzerinde ilk kurulan önemli bir şehirdir.¹¹ Adını **İbrahim** (as)'in kardeşi **Haran**'dan aldığı için buraya **Harran** adı verildiği bildirilmektedir. "**Halilullah**", "**Allah dostu**"¹² olarak belirtilen **İbrahim** (as) hakkında ve onun mucizelerinden bahs eden çok sayıda âyeti kerime, ayrıca bir de **İbrahim** sûresi¹³ vardır. Bir görüşe göre de, **İbrahim** (as)'in babası **Tarah**, **Âzer** ise amcasıdır. Amcaya ve dedeye de baba denildiği için böyle geçmektedir. Nitekim **İsmail** (as), Hz. **Yakub** (as)'in amcası olduğu halde, âyeti kerimede babaları arasında zikredilmektedir.¹⁴ Uzun olduğu için geçiyoruz.

O devirde puta tapmak meşhurdu. Kur'an-ı Kerim'de açıklandığına göre; **İbrahim** (as) bunlarla çok büyük mücadele etti, fakat vazgeçemediler. Onlar bayram şenliği için şehrin dışına çıktıkları bir sırada **İbrahim** (as), bir fırsatını bulup puthaneye girmiş ve hepsini paramparça etmişti. Kendisinden şüphelenip: "**putlarımızı kim kırdı?**" diye sorduklarında, ona başvursunlar/sorsunlar diye, sadece büyük putu bırakmış ve balta'yı da onun boynuna asmıştı.¹⁵

Hadise uzun özeti şöyle: Kendisine: “**putlarımızı kim kırdı? Yoksa sen mi kırdın? Neden kırdın?**” diye sorduklarında; “**şu büyük puta sorun, belki o kırmıştır; eğer biliyorsa ve konuşabiliyorsa!** (o size söyler.)” deyince şaşırıp kalmışlardı.¹⁶ Çünkü büyük puta sorduklarında, o kimin kırdığını bilemeyecek ve cevap veremeyecekti.

Dediler ki: “**Sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun!**”¹⁷

İbrahim (as): “**Öyle ise, Allah’ı bırakıp size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız?**”¹⁸ dedi. Zira yanındaki putları koruyamayan, kimin kırdığını dahi bilemeyen ve hiçbir şeyden haberi olmayan cansız putlara tapmanın hiçbir faydası yoktu. Bunu anlamak zorunda kaldılar.¹⁹ Zaten **İbrahim (as)**’in anlatmak istediği de buydu. Fakat onlar için değişen bir şey olmadı. Sonunda kral **Nemrut** emir verdi, günlerce hazırlıklar yapılarak büyük bir ateş yakıldı.²⁰

b) Dua ve ateşin yakmaması:

Ateşin en şiddetli zamanında **İbrahim (as)**’in elini kolunu ipe bağlayarak ateşe atarlarken, Allah Teâlâ **Cebrail (as)**’i gönderdi. **Cebrail (as)**’in hemen yetişmek için en hızlı hareket ettiği anlardan biriydi. **İbrahim (as)**’in eli kolu bağlı ateşe atılırken; hatta bazı tefsirlerde havada iken,²¹ hemen yetişmiş ve: “**Bir ihtiyacın var mı?**” diye sormuş. **İbrahim (as):** “**Senden bir isteğim yok.**” deyince; **Cebrail (as):** “**beni Rabbim gönderdi ve sor diye emretti.**” dedi. Bunun üzerine: “**Rabbimin beni sorması ve halimi bilmesi benim için yeterlidir!**” cevabını verdi.²²

İşte bu! Ne müthiş bir cevap, ne büyük bir fedakârlık, teslimiyet ve güven! Yani: “**Ya Rab, şöyle yap, böyle yap.**” demiyor. Onun oradaki duası şöyle idi: “**Hasbiyellahu ve nimel-vekîl**” “**Allah bana yeter ve O, ne güzel vekildir.**”²³ Çünkü tam olarak O’na teslim olduktan sonra, O ne yapacağını bilir, bunun bilincinde ve tam teslimiyet içinde. Burada bize dua konusunda da ipucu veriyor. Biz bu duayı, (beni, biz yaparak) şöyle okuyoruz: “**Hasbunallahü ve nimel-vekîl, nimel-mevlâ ve nimen-nasîr.**” “**Allah bize yeter; O ne güzel vekil, ne güzel dost ve ne güzel yardım edicidir.**”

Dua da esas olan, bağırıp çağırarak edalı sözlerle edebiyat yapmak, “**şunu yap, şunu ver, bunu ver**”den ziyade; içten, samimi ve ihlâslı bir yalvarış ve yakarıştır. Çünkü O, kulunun içindeki isteğini ve niyetini bilir. Yapılan dualar, Kur’an-ı Kerim’deki dua âyet ve örneklerine uymayınca ve yapanlar da günahkâr olunca dualar kabul olmaz. İstemesini bilmek çok önemli! İstemesini bilirsek O, asla karşılıksız bırakmaz...

İşte hemen Allah Teâlâ, ateşe emir verdi: “**Ey ateş, İbrahim’e karşı serin ve selam/zararsız ol!**”²⁴

Ateş, yakardı ama yakmadı. Yakamazdı, çünkü yaratan yakma diye emir verdi. Yakma özelliği giderilip bir ışık ve gül bahçesi haline getirilen²⁵ ateş, sadece **İbrahim (as)**’in bağlandığı ipleri yaktı.²⁶ Nasıl olur denebilir mi? Hiç şüphesiz Allah Teâlâ isterse, her şey olur.

Âyeti kerime şöyle: “**Onlar, ‘onu öldürün veya yakın’ dediler. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu bunda iman eden bir kavim için dersler/ibretler vardır.**”²⁷ Bu konu **Enbiya** sûresinde bir sayfada 20 kadar âyeti kerime ile anlatılmaktadır.²⁸

c) **Cebrail (as)**’in zorlandığı dört yer:

Konu konuyu açıyor. Burada şu hususu da belirtmekte fayda var. **İsmail Hakkı Bursevî** hazretlerinin tefsirinde kaydettiğine göre; sevgili peygamberimiz, **Cebrail (as)**’a: “**Semadan yeryüzüne inerken hiç zorlandığın oldu mu?**” diye sormuş. **Cebrail (as)** da: “**Evet, dört yerde çok zorlandım.**” buyurmuş. **Cebrail (as)**’in, çok hızlı hareket ettiği ve yetişmekte zorlandığı bu dört yer şöyle:

“**Birincisi: İbrahim (as) ateşe atılırken. Arşı Âlâ’nın altında bulunan Cebrail (as), Allah Teâlâ’in “kuluma yetiş” diye emretmesi üzerine yetişmek için çok hızlı hareket ederek yetişmiş.** (Aralarında yukarıdaki konuşma geçti.)

“**İkincisi: Yine İbrahim (as), oğlu İsmail (as)’i kurban ederken. Tam bıçağı boğazına çekerken yine Arşı Âlâ’nın altında iken, Allah Teâlâ’nın “kuluma yetiş” emri üzerine hemen göz açıp kapatıncaya kadar yetişmiş.**

Ateş onu yakmadığı gibi bıçak da eti kesmedi. Normalde kesmesi gerekirdi ama yüce yaratan kesme diye emredince bıçak da kesmez.

Bunlar, bazılarının zannettiği gibi hikâye veya rüya değil, gerçeğin ta kendisidir! Çünkü **İbrahim** (as)'a sadece “**nevrini** (adağını) **yerine getirmesi**” rüyada emredildi. **Fakat peygamberlerin rüyası hem sadıktır ve hem de vahiydir; hepsi âyeti kerimelerle sabittir.**²⁹

Âyeti kerimelerde ifade edildiği gibi **Cebrail** (as), onun yerine bir fidye olarak kesilmek üzere büyük bir kurbanla gönderilerek **İsmail** (as)'ın kurban kesilmekten kurtarılması sağlandı.³⁰ Zaten aslında bu bir imtihandı ve baba oğul, büyük bir teslimiyet ve fedakârlık örneği göstererek (âyeti kerimedeği ifadesiyle)³¹ bu “**büyük imtihanı**” kazandılar...

Üçüncüsü: Müşrikler Uhut Savaşı'nda Müslümanlara saldırıp peygamberimizin dudağını yaralayıp mübarek dişini şehit ettikleri zaman.³² **Allah Teâlâ'nın: “acele habibimin kanına yetiş; şayet bir damla kan yere düşerse, ben o yerden hiçbir bitki ve ağaç-yeşillik çıkartmam.”** buyurması üzerine hemen yetişip kanı iki eliyle tutup, sonra havaya atmış.

Dördüncüsü: Yusuf (as)'ı kardeşleri kuyuya atıkları zaman. **Allah Teâlâ'nın: “acele kulumaya yetiş.”** emri ile hemen yetişip onu kuyunun dibine düşmekten kurtarmış.³³

İşin içyüzünü bilmeyenler, bunların tesadüfen (kendiliğinden) olduğunu zannederler. Oysa tesadüf değil, tevafuk ve kader. Çünkü bunlar durup dururken kendiliğinden olmuyor, olmaz da. Bir şey oluyorsa mutlaka bir sebebi ve yaparı, yaptırarı vardır. Bunların hepsi, âyeti kerimelerde açıklanan ve tarihen sabit olan olaylardır. Nasıl dünyada ülkeleri/insanları idare eden yöneticiler varsa, manevî planda bizim göremediğimiz, Allah Teâlâ'nın görevli melekleri, yöneticileri ve manevî orduları vardır. Başta 4 büyük melek olmak üzere, onlara bağlı görevli melekler var. Bunlarla beraber her insanın üzerinde her zaman koruyucu, takip edici ve yazıcı melekler bulunmaktadır. Bunlar âyeti kerimelerle sabittir.³⁴

Ruhlar ölmez. Peygamberlerin ve manevî vârislerinin ruhları, şehitler, görülmeyen, göklerin ve yerin orduları Allah (cc)'ındır. Bunlar da âyeti kerimelerle sabit.³⁵ **“Senin Rabbinin ordularını** (kimse bilemez, o kadar çoktur,) **ancak O bilir.”**³⁶ Kur'an-ı Kerim'de **Bedir Savaşı**'nda üç bin³⁷ ve beş bin melek³⁸ Müslümanların

takviye edilmesi, âyeti kerimelerle açıkça ifade edilmektedir.³⁹

Yine **Hendek Savaşı**'ndan bahsederken, 11 kadar âyeti kerimede (özet olarak) Hak Teâlâ: **“Hani size ordular saldırmıştı da biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin göremediğiniz ordular göndermiştik.”**⁴⁰ buyurmak suretiyle Müslümanlara (düşmanlara karşı) rüzgâr ve görülmeyen orduları göndererek yardım ettiğini bildiriyor. Ki **Hendek** savaşı da mucizelerle doludur.⁴¹ Kim bilir **İbrahim** (as) ateşe atılırken veya oğlunu kurban ederken ne kadar melek görevliydi!

d) Dört olay ve mucize:

İbrahim (as)'la ilgili çok âyeti kerime olduğu için çok sayıda olaydan bahs etmek mümkündür. Ama dört tanesinden bahs edelim:

I-Akıl ile yüce yaratıcıyı bulmak:

İbrahim (as)'ın akılla yüce yaratıcıyı bulması çok önemlidir. Kâinatı kim yarattı diye bir arayış içindeydi. Özet olarak şöyle: Önce gece bir yıldız gördü ve “**Rabbim bu**” dedi. Yıldız kaybolunca, bunun olamayacağını anladı. Sonra ayı gördü ve “**Rabbim bu**” dedi. Ay da batınca onun da olamayacağına kanaat getirdi. Daha sonra güneşi gördü ve “**bu benim Rabbim, bu hepsinden büyük.**” dedi. O da kaybolunca; yıldızın, ayın ve güneşin yaratıcı olamayacağını akıl yoluyla ispatladı ve kendisinin Allah'ı (cc) bir olarak tanıyan bir Müslüman olduğunu açıkladı.⁴²

Dolayısıyla hiç peygamber gönderilmese bile, insanlar kendilerine verilen en büyük nimet olan akıllarıyla yüce yaratıcıyı bulmak durumunda kalırlardı. **İmam Azam Ebû Hanife** (rh.a), “**akıl, yaratıklara bakarak yüce yaratıcıyı bilmenin aleti olduğu için, Allah Teâlâ'yı bilmemekte kimsenin mazereti olamaz.**” der.⁴³ Bu nedenle ona ve **İmam Mâturidî** (rh.a) *akaidine göre; peygamber gönderilmese bile, Allah Teâlâ'yı aklen bilmek gereklidir.* Ancak insanlar nasıl ibadet edeceklerini, nelerin helal, nelerin haram olduğunu bilemezlerdi. Bu sebeple peygamberler gönderildi.⁴⁴

Burada iki husus dikkati çekmektedir:

1-**İbrahim** (as) akılla, yıldızların, ay ve güneşin dolayısıyla yaratılmışların hiç birisinin ilah olamayacağını ispat etti.

2- Milattan önce 2100'lerde yaşadığı kabul edilen ve tevhid inancına dayalı "**haniflik**" dininin önderi olarak bilinen **İbrahim** (as) devrinde insanlar ay, güneş ve yıldızlar ile gök cisimlerini sembolize eden putlara tapıyorlardı. Yapılan kazılarda 5 bin kadar tanrı ismi geçmektedir. Bu sebeple bu âyeti kerimelerden maksat, onun Allah'ı (cc) aramaktan ziyade, gök cisimlerine tapanları kınamak, onların gittiği yolun yanlış ve yaptıklarının bir sapıklık olduğunu göstermek içindir. **En'âm** sûresinin 74 ve 78. âyeti kerimelerine bakınca, bu ikinci sebebin daha uygun düştüğü anlaşılmaktadır. Ama her ikisi de olabilir.⁴⁵

II-Nemrut'u imana daveti:

Azgın bir dönemdi. Çünkü başlarında **Nemrut** adında bir zalim vardı. Servet ve saltanatıyla kendisini ilah sanırdı. **İbrahim** (as), **Nemrut**'u Allah Teâlâ'ya imana davet etti, **Nemrut** ise reddederek **İbrahim** (as)'la münazaraya girdi ve sonunda apışıp kaldı. Yüce yaratan bu olayı Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatıyor:

"Allah, kendisine mülk ve saltanat verdiği için şımararak İbrahim ile Rabbi hakkında çekişeni görmedin mi?"

İbrahim, -Benim Rabbim, hem diriltir hem öldürür... deyince;

-Ben de diriltir ve öldürürüm, dedi."

O arada **Nemrut**, iki adam çağırıp hapsedmiş; birini öldürmüş, ötekini bırakmış; böylece kendisinin, güya öldürmeye ve diriltmeye kadir olduğunu, gülünç şekilde göstermek istemişti.⁴⁶ Bu da yetmedi.

Devamı şöyle:

"İbrahim: - Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene, dedi.

İnkâr eden (Nemrut) apışıp kaldı.

Allah zalimler guruhunu hidayete erdirmez."⁴⁷

İbrahim (as)'in usulü, delille susturmak ve düşünceyle kabul ettirmektir. Putları kırarken hepsini kırıp sadece büyük putu bırakarak baltayı onun boynuna asılı bırakması, "**kim kırdı?**" sorusunu ona sordurmak ve düşünmeye davet etmek içindi. İlahlık iddiasında bulunan **Nemrut**'a karşı da bu usulü kullandı ve onu susturdu. Bu münazaranın Kur'an-ı Kerim'de anlatılması, bu tür ilmi konuların usulüne uygun

karşılıklı olarak konuşulmasının /tartışılmasının faydalı ve gerekli olduğuna işaret sayılabilir. Nitekim geçmişte bu tür münazaralar hep yapıla gelmiştir. Allah (cc) ile rekabete kalkışan melik bile olsa ona müdâhane (şahsi menfaatleri için birini yüzüne karşı övme, dalkavukluk) etmek şöyle dursun, haddini bildirmek bir görevdir. İmanı olmayanlar ondan tiril tiril titrerken, yalnız başına **İbrahim** (as) onu susturmuştur. Çünkü bir kimse melik olmakla hidayete ermiş olmaz!⁴⁸

III-Ölülerin diriltilmesi:

İki örnek var:

1-Allah Teâlâ, kesin iman edenlerden olması için **İbrahim** (as)'a göklerin ve yerin melekûtunu, sırlarını göstermişti.⁴⁹ Melekût izzet ve hükümler demektir. Yüce yaratan ona göklerdeki hükümlerliğini ve büyüklüğünü göstermişti.⁵⁰ Yukarıda da **Nemrut**'la münazarasında "**Benim Rabbim hem diriltir ve hem de öldürür.**" demişti. **Taberî**'nin beyanına göre; **İbrahim** (as), yolda yürürken ölmüş, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar tarafından parçalanmış, kemikleri ortaya çıkmış bir hayvanı görünce, ölünün nasıl diriltileceği konusunda, nefsinin -önüne geçilmez- bir merak sarmıştı.⁵¹ Elbette buna kesin olarak inanıyordu. Fakat iman neşesinin en üstün mertebesine ermek için⁵² merakını Rabbine şöyle ilettiler:

"-Rabbim, ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster!"

Allah, -inanmıyor musun? (Yani inanmak için illa da görmek mi lazım ki, "göster" diyorsun?)⁵³

İbrahim, -Hayır, öyle değil, fakat kalbim iyice mutmain olsun! (görmek istedim)

Allah, -Öyleyse dört (çeşit) kuş al! Onları yanına al, kendine alıştır, sonra (kesip parçala), onlardan her dağın üzerine bir parça koy, daha sonra onları çağır; koşarak sana gelirler. O halde Allah'ın güçlü ve hakîm (hikmet sahibi) olduğunu bil."⁵⁴

Merhum **Hamdi Yazır** ve önceki müfessirlerin ifade ettiği gibi, burada "**minettayrı**" kelimesinde "**lamı tarif**" vardır ki ahd için olmak üzere "**tavus, horoz, karga, güvercin veya kartal** tut da bunları kendine meylettir, kendine bağla." demektir.⁵⁵

Âyeti kerimede “kuşları kes” emri ile “İbrahim (as)’in kuşları kestiği” açıkça geçmiyor ama siyak (sözün gelişi, söyleniş biçimi) ve si-bakından (geçmişinden) ve müfessirlerin genel kanaatine göre böyle olduğu anlaşılıyor. Yani dört çeşit kuşu kendisine alıştırmış ve kesip dört ya da yedi (hatta on) parçaya ayırdıktan sonra her bir parçasını bir dağın üzerine (doğu, batı, kuzey, güney gibi değişik yerlere) koymuş; sonra da kendisine gelmeleri için “gelin” diye çağırmıştır. Dağılan parçalar bir araya toplanıp Allah’ın (cc) izni ve kudretiyle yeniden canlanarak ve koşarak İbrahim (as)’a gelmişlerdir.⁵⁶

Bu misalden maksat, ruhların ait oldukları bedenlere kolaylıkla döneceğini anlatmaktır.

2- Bundan önceki ayeti kerimede⁵⁷ ismi verilmeyen birisinden bahs edilir. O kişi, yıkılmış, harap olmuş bir şehrin yanından geçerken kendi kendine: “Acaba Allah bunları nasıl diriltir?” diye düşünür. Aslında Hz. Allah’ın (cc) yaratmasından değil, fakat biraz hayret ve merakından dolayı uykuya dalar. Uykuda iken Allah Teâlâ ruhunu alır ve yüz yıl böyle kalır, sonra onu tekrar diriltir. Adam, biraz uyuyup uyandığını zannederken kendisine gaibden gelen bir ses ile: “Ne kadar kaldın (uyudun) ?” diye sorulur. O da: “bir gün, ya da daha az!” der. Kendisine “yüz yıl o şekilde kaldığı, yiyecek ve içeceğinin bozulmadığı; fakat merkebinin dağılmış kemik haline geldiği, Allah’ın (cc) kudretini göstermek ve insanlara bir ibret bırakmak için merkebinin onun gözleri önünde diriltileceği” söylenir. Kemikler bir araya gelir, birbirine eklenir, üzerlerine et giydirilir, ruh üflenir ve merkep dirilir.⁵⁸

a) Otuz beş yaş şiiiri:

Ölüm hiç de zor bir iş değil! Uyudun uyanamadın misali, hepsi o kadar! Aslında uyku ile her gün ölüp dirilmeyi yaşıyoruz. Cahit Sıtkı Tarancı, “Otuz Beş Yaş” şiirinde konuyu ne kadar güzel özetliyor:

*“Neylersin ölüm herkesin başında.
Uyudun uyanamadın olacak.
Kim bilir nerde, nasıl, kaç yaşında?
Bir namazlık saltanatın olacak,
Taht misali o musalla taşında.”*

Aynen öyle!

Hiç şüphesiz bunlar tesadüfen olacak şeyler değil! Bu kişinin (çoğunlukla) Üzeyir (as), Hızır (as) veya İrmiya (as); bahsedilen

“karye” nin de “Beytü’l-Makdis”, Buhtun-nasr’ın tahrip ettiği Kudüs şehri olduğu tefsirlerde açıklanır.⁵⁹

Bu ve benzeri âyeti kerimeler, genel olarak her şeyi sebeplere bağlayan, tabii kurallar koyan ve kendi kurallarına göre işleyen yüce yaratıcının, istediği zaman, bilinen sebeplere ve koyduğu kurallara bağlı kalmadan da eşyayı yaratabileceği; O’nun “OL” dediği zaman her şeyin derhal olacağını göstermektedir. Her iki olay da birer mucizedir. Üzeyir (as) veya Hızır (as)’la ilgili⁶⁰ 259. âyeti kerimede öldükten sonra dirilmeyi görmek isteyen insana, bu olay hem kendi şahsında ve hem de hayvanında; İbrahim (as)’la ilgili 260. âyeti kerimede ise, öldürüp diriltme olayı, 4 değişik türdeki kuşta gösterildi. İbrahim (as)’ın bu merakı üzerine Hz. Allah (cc), dünyada öldükten sonra insanların nasıl diriltileceklerini, onun şahsında kullarına bu örnekle göstermiş oldu.

b) İlme’l-yakîn, ayne’l-yakîn, hakka’l-yakîn ve Hz. Allah’ın (cc) kudreti

Öğrenerek ve düşünerek kesin bilgiye ulaşmaya “ilme’l-yakîn” denir. İbrahim (as)’la Nemrut arasındaki tartışmada bu yöntem uygulandı. Bu aynı zamanda hidayetin bir çeşididir. Görerek ve duyu organlarıyla hissederek kesin bilgiye ulaşmaya “ayne’l-yakîn”; yaparak, yaşayarak, deneyerek ve olgunlaşarak kesin bilgiye ulaşmaya da “hakka’l-yakîn” denir. İbrahim (as)’ın öldürüp parçaladığı, sonra çağırınca dirilip kendisine gelen kuşlar hadisesi de, “hakka’l-yakîn” yoluyla kesin bilgiye ve inanca ulaşmanın örneğidir.⁶¹ Yüce dinimiz bunların hepsini kullanır ve önerir.

Allah Teâlâ’nın izniyle öldürülmüş ve parçalanmış değişik türde ve ayrı yerlerdeki kuşların kendi parçalarıyla birleşip diriltilmesi, yine O’nun işidir. Azîz ve hakîm olan Allah Teâlâ için bu diriltme, son derece basit ve kolay bir iştir; sadece O’nun “KÜN-OL” emrine⁶² bağlıdır ve bunun bir peygamber eliyle (vasıtasıyla, onun çağırmasıyla) gerçekleşmesi, bir mucizedir.

Görülüyor ki, Allah Teâlâ, yalnız “hayy-diri” değil, aynı zamanda “muhyî” (hayat veren-diriltiren) ve “mumît” (hayatı sonlandıran)’tir. Bunlar, üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken konulardır.⁶³

Büyük müfessir **Râzî**'nin de ifade ettiği gibi; bu üç âyeti kerimede⁶⁴ üç kıssadan (olaydan) bahs edilmektedir. Birincisi yüce yaratıcının ilimle ispatı (**İbrahim** (as)'in **Nemrut**'la münazarası), ikinci ve üçüncüsü ise haşır, neşir ve ba's/öldükten sonra dirilmeyi anlatır.⁶⁵ Bu son âyeti kerime, zevk ve oyun için değil de, meşru bir sebep ve umumi bir maslahattan dolayı, bazı hayvanların kullanılmasının caiz olduğuna işaret de sayılabilir. Burada ölülerin diriltilmesini göstermek için yüce yaratıcının emri ile **İbrahim** (as) kuşları kesmiştir. Umulur ki Hz. Allah (cc) onlara acı hissettirmemiştir. Aynı bir konu olduğu için bu kadarla iktifa ediyoruz.

Mutasavvıflar, bu âyeti kerime ile kuşlarla nefsin istek ve arzularını yok etmedikçe, kalbin dirilemeyeceği manasını anlamışlardır. **İsmail Hakkı Bursevî** hazretlerinin **Kuşeyrî**'den naklen; **“onlar Tavus ile ziyneti, karga ile emeli, horozla şehveti ve güvercin ile de hırsı anlayarak; bunları yok etmeden, en azından, kontrol altına almadan, kalbin dirilemeyeceği”** şeklinde yorumlamışlardır. **Te'vilâti Nüce-miyye**'de ise, 4 kuş **“anasırı erbaa”** denilen 4 asıl unsur olan **“toprak, su, hava ve ateş”** şeklinde düşünülerek yorumlanmıştır. **“Toprak ve sudan hırs ve cimrilik, bunlardan biri varsa diğeri de vardır; ateş ve havadan da gazap/öfke ve şehvet doğar ki bunlar nefsin hastalıklarıdır. Kalbi diriltmek için bunların yok edilmesi, en azından kontrol edilmesi gerekir.”**⁶⁶

IV- Sünnet olması ve Miraç'ta görüşme:

İbrahim (as), ilk sünnet olan insandır. İfade edildiğine göre 80 yaşını aştıktan sonra vahiy gelince kendi kendisini sünnet etmiş. İkinci bir vahiy ile **“acele etiği”** kendisine bildirilince de: **“Ya Rab, emrini geciktirmek istemedim.”** demiş. Sünnet olduktan sonra, 80 yıl daha yaşamış.⁶⁷

Miraç'ı anlatan hadisi şerife göre; sevgili Peygamberimiz, **Cebrail** (as)'la birlikte **Miraç**'ta semaya yükseltildiklerinde; 7. kat semada **İbrahim** (as)'la görüştiler.⁶⁸ Bu mucizeler, bazılarının kafasına uymayabilir. Ancak mucize zaten normal olarak aklen olması mümkün olmayan olağanüstü hallerin/olayların Hz. Allah'ın (cc) izniyle peygamberler ile ortaya çıkmasıdır. Bunlar, tarihen de sabit gerçeklerdir.

SONUÇ:

Peygamberler ayı olan **Muharrem** ayı saygın bir ay, **Aşure** günü çok önemli bir gündür. Bu nedenle **Aşure** günü meydana geldiği ifade edilen **İbrahim** (as)'in putları kırması nedeniyle ateşe atılması, **Nemrut**'un ateşinden kurtarılması ve aralarındaki münazara ile öldükten sonra dirilme hususundaki örnekler, ibret alınması gereken olaylar, genel ve tabii kurallara aykırı (istisna) olarak, peygamberler için mucize ve yüce yaratıcının kudretinin sonsuzluğunu gösteren delillerdir.

Yüce yaratıcının kudreti sonsuzdur ve O'nun gücü her şeye yeter. Göklerin ve yerin orduları O'nundur. Görülmezler ama her zaman işbaşındadırlar ve sonuçları ortadadır. Her şey, onun koyduğu kurallara bağlı olarak olur. Fakat O, bir şeyi murat ettiği zaman ona: **“OL”** dedi mi, hiç zaman geçmeden, hemen ve derhal olur.⁶⁹ Bazen gözünü açıp kapatıncaya kadar,⁷⁰ bazen de kıyametin kopması gibi daha az bir zamanda olur!⁷¹

Sonuç olarak; **YÜCE YARATICININ KORUDUĞUNA HİÇ KİMSE ZARAR VEREMEZ; O'NUN YOK EDECEĞİNİ DE HİÇ KİMSE KURTARAMAZ! O kadar!**

Peygamberler ayı Muharrem ayımız, Aşure günümüz ve hicrî yeni yılımız mübarek olsun.

1- Tekin, İlyas, Hac ve Kurban, Türkay Dergi, Haziran 2023, sayı: 70, s: 59-62.

2- Tevbe sûresi /9, âyet: 36.

3- Buhârî, Tefsirü süre 9, 8, Edâhî, 5; Müslim, Edâhî, 41; Tirmizî, Edâhî, 22; Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 4, s: 2523; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 3, s: 422; Kadî Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 225.

4- Türkay Dergi, 2023 Temmuz, yıl: 7, sayı: 71, s: 57-65.

5- Aynî, Bedreddin, Umdetü'l-Karî Şerhu Sahihî'l-Buhârî, Beyrut 1421-2001, c: 11, s: 166-167; Sahihî Müslim Tercümesi ve Şerhi, Ahmed Davudoğlu, İstanbul 1978, c: 6: s:140.

6- Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 3, s: 423.

7- Feth sûresi /48, âyet: 2; bkz. Tekin, İlyas, Türkay Dergi, 2023 Temmuz, yıl: 7, sayı: 71, s: 57-65

8- Rağib el-İsfahanî, Müfredat fi garibil-Kur'an, Kahire 1324, s: 14; Zemahşerî, el-Keşşâf, Riyad 1418-1998, c: 2, s: 5, 540; Âlûsî, Rûhul-Meânî, Beyrut tarihsiz, c: 4, s: 180.

9- Tekin, İlyas, *Türkay Dergi*, 2023 Kasım, yıl: 7, sayı: 75, s: 83-87.

10- İbni Sa'd, *Tabakat*, Beyrut 1346-1957, c: 1, s: 46; Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 141.

11- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 141.

12- Nisa sûresi /5, âyet: 125.

13- 14. Sûre.

14- Bkz. Bakara sûresi /2, âyet: 133; Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, c: 3, s: 1964; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhul-beyân Tefsiri*, İstanbul 1969, c: 3, s: 54-55.

15- Sâffât sûresi /37, âyet: 91-93; Bkz. Kur'an Yolu Meâl ve Tefsiri, Komisyon, DİB, Ankara 2007, c: 4, s: 264; Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 152-153.

16- Bkz. Enbiya sûresi /21, âyet: 58-63.

17- Enbiya sûresi /21, âyet: 65.

18- Enbiya sûresi /21, âyet: 66.

19- Bkz. Enbiya sûresi /21, âyet: 64-67.

20- Bkz. Enbiya sûresi /21, âyet: 68.

21- Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, Beyrut 1413-1993, c: 6, s: 304; İbni Kesîr, *Tefsirul-Kur'anıl- Azîm*, Rıyâd 1420-1999, c: 5, s: 351.

22- Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut 1981-1401, c: 22, s: 188; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Rıyad 1418-1998, c: 4, s: 154; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, Beyrut 1413-1993, c: 6, s: 304; İbni Kesîr, *Tefsirul-Kur'anıl- Azîm*, Rıyâd 1420-1999, c: 5, s: 351; Kadî Beydâvî, *Kadî Beydâvî Tefsiri*, Kahire 1965, c:2, s: 42; Âlûsî, *Rûhul-Meânî*, Beyrut tarihsiz, c: 17, s: 68-69; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut 1981-1401, c: 22, s: 187-188; Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, c: 1, s: 663; İbni Sa'd, *Tabakat*, Beyrut 1346-1957, c: 1, s: 46; Yakubî, *Tarih*, Beyrut 1379-1960, c: 1, s: 77; Taberî *Tarihi*, Mısır 1326, c: 1, s: 123, 124-125; Salebî, *Arais*, Mısır 1370-1951, s: 77; Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 157.

23- Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, Beyrut 1413-1993, c: 6, s: 304.

24- Enbiyâ sûresi /21, âyet: 69.

25- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 157.

26- Taberî *Tarihi*, Mısır 1326, c: 1, s: 125, *Tefsir*, Mısır 1373, c: 17, s: 44; Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 157; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut 1981-1401, c: 22, s: 187-188; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Rıyad 1418-1998, c: 4, s: 154; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, Beyrut 1413-1993, c: 6, s: 304; İbni Kesîr, *Tefsirul-Kur'anıl- Azîm*, Rıyâd 1420-1999, c: 5, s: 351; Kadî Beydâvî, *Kadî Beydâvî Tefsiri*, Kahire 1965, c: 2, s: 42; Âlûsî, *Rûhul-Meânî*, Beyrut tarihsiz, c: 17, s: 68-69.

27- Ankebût sûresi /29, âyet: 24.

28- Bkz. Enbiya sûresi /21, âyet: 51-71; Kadî Beydâvî, *Kadî Beydâvî Tefsiri*, Kahire 1965, c:2, s: 110-111; Çakan, İ. Lütfi-Solmaz N.Mehmet, *Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, İstanbul 2008, s: 88-89; Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 154-158.

29- Sâffât sûresi /37, âyet: 99-111.

30- Sâffât sûresi /37, âyet: 107

31- Sâffât sûresi /37, âyet: 106

32- Buhârî, *Enbiya*, 5, 35; Müslim, 3, 1416; İbni Hişâm, *es-Sîre*, Beyrut 1391-1971, c: 3, s:84; Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Ankara 2012, s: 134.

33- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhul-beyân Tefsiri*, İstanbul 1969, c: 7, s: 475.

34- İnfitâr sûresi /82, âyet: 10, 11, 12; Ra'd sûresi /13, âyet: 11.

35- Fetih sûresi /48, ayet: 4,7.

36- Müddessir sûresi /74, âyet: 31.

37- Âli İmran sûresi /3, âyet: 124.

38- Âli İmrân sûresi /3, âyet: 125.

39- Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, c: 2, s: 1171; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhul-beyân tefsiri*, İstanbul tarihsiz, c: 2, s: 90-91; Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Ankara 2012, s: 117-123; Berki, Ali Himmet- Keskiöğlü, *Hazreti Muhammed*, Ankara 1981, s: 240-254; Çakan, İ. Lütfi-Solmaz N.Mehmet, *Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, İstanbul 2008, s: 473-487.

40- Ahzâb sûresi /33, âyet: 9-20.

41- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhul-beyân tefsiri*, İstanbul tarihsiz, c: 7, s: 143-156; Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, c: 6, s: 3875-3882; Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Ankara 2012, s: 149-156; Berki, Ali Himmet- Keskiöğlü, *Hazreti Muhammed*, Ankara 1981, s: 294-309; Çakan, İ. Lütfi-Solmaz N.Mehmet, *Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, İstanbul 2008, s: 533- 546; Bkz. Tekin, İlyas, *Allah'ın Yardımı ve Orduları I-II*, *Türkay Dergi*, 2023 Ağustos-Eylül, sayı: 72, s: 48-51, sayı: 73, s: 73-80.

42- En'âm sûresi /6, âyet: 76-79; Bkz. Çakan, İ. Lütfi-Solmaz N.Mehmet, *Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, İstanbul 2008, s: 82-83.

43- Bkz. Kemaleddin el-Beyzî, *İşaratü'l-Meram*, Mısır 1949/1368, s: 78.

44- Bkz. En'âm sûresi / 6, âyet: 75-79; Bakara sûresi /2, âyet: 131; Tekin, İlyas, *Peygamberin Dindeki yeri -I-*, *Türkay Dergi*, Aralık 2023, sayı: 76, s: 91-95; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut 1981-1401, c: 9, s: 80-81, c: 13, s: 103-11; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr*, Kahire 1424-2003, c: 6, s: 103-111, c: 9, s: 277-281; İbni Kesîr, *Tefsirul-Kur'anıl- Azîm*, Rıyâd 1420-1999, c: 3, s: 288-292; Taberî, *Tefsirü Taberî*, Kahire tarihsiz, c: 11, s: 470-488; Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 147-151; Âlûsî, *Rûhul-Meânî*, Beyrut tarihsiz, c: 9, s: 81, c: 15, s: 39-40; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Rıyad 1418-1998, c: 3, s: 498-499; Kadî Beydâvî, *Kadî Beydâvî Tefsiri*, Kahire 1965, c: 1, s: 315; İlmihal, İman ve İbadetler, DİB, İstanbul tarihsiz, c: 1, s: 108; Ebû Hayyân,

el-Bahru'l-Muhît, Beyrut 1413-1993, c: 2, s: 448; Teftazânî, Sa'düddîn, Şerhu'l-Akaidin-nesefiyye, İstanbul 2018, s: 90-91; İlmihal, İman ve İbadetler, TDV, İstanbul tarihsiz, c: 1, s: 108-109; Bkz. Din İş. Yük Kur Fetvalar, İstanbul 1919, s: 113.

45- Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 3, s: 1963-1968; Kur'an Yolu Meâl ve Tefsiri, DİB, Ankara 2007, c: 2, s: 430-431; Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV, Ankara 2012, s: 136.

46- Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, Beyrut 1981-1401, c: 7, s: 23-30; Zemaşerî, el-Keşşâf, Riyad 1418-1998, c: 1, s: 489; Taberî, Câmiul-beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'an, Kahire tarihsiz, c: 5, s: 432-438, 487; Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Beyrut 1413-1993, c: 2, s: 299-301, 308; Kadî Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 73; Kurtubî, el-Câmiğu li ahkâmil-Kur'an, Beyrut 1427-2006, c: 3, s: 283-286; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 410.

47- Bakara sûresi /2, âyet: 258.

48- Bkz. Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 878; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 410-411; Kadri Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 73.

49- En'âm sûresi /6, âyet: 75.

50- Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 3, s: 55-56) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV, Ankara 2012, s: 136.

51- Taberî, Câmiul-beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'an, Kahire tarihsiz, c: 5, s: 484-488; Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, Beyrut 1981-1401, c: 7, s: 41; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 218-226.

52- Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 888; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 218-226.

53- Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 888; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 218-226.

54- Bakara sûresi /2, âyet: 260; Bkz. Çakan, İ. Lütfi-Solmaz N.Mehmet, Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, İstanbul 2008, s: 79-80; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 218-226.

55- Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, Beyrut 1981-1401, c: 7, s: 44 (geniş bilgi için. 43-46); Zemaşerî, el-Keşşâf, Riyad 1418-1998, c: 1, s: 493; Kurtubî, el-Câmiğu li ahkâmil-Kur'an, Beyrut 1427-2006, c: 3, s: 300-301; Taberî, Câmiul-beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'an, Kahire tarihsiz, c: 5, s: 494-495; Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Beyrut 1413-1993, c: 2, s: 310; Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 888-893; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 416; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 218-219, 222; Kadî Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 73-74.

56- Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, Beyrut 1981-1401, c: 7, s: 45-46; Zemaşerî, el-Keşşâf, Riyad 1418-1998, c: 1, s: 493; Taberî, Câmiul-beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'an, Kahire tarihsiz, c: 5, s: 502-512; Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Beyrut 1413-1993, c: 2, s: 311; Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 889-893; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân

Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 415-416; Kadî Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 74; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 218-226; Begavî, Meâlimü't-Tenzîl, Riyâd 1409, c: 1, s: 322;

57- Bakara sûresi /2, âyet: 259.

58- Bakara sûresi /2, âyet: 259. Bkz. Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 206-218.

59- Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, Beyrut 1981-1401, c: 7, s: 31-39; Zemaşerî, el-Keşşâf, Riyad 1418-1998, c: 1, s: 490; Taberî, Câmiul-beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'an, Kahire tarihsiz, c: 5, s: 440-443; Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Beyrut 1413-1993, c: 2, s: 302, (daha geniş bilgi için: 299-311); Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 881-885; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 413-414; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr fit-tefsîr bil-me'sûr, Kahire 1424-2003, c: 3, s: 206-218; Kurtubî, el-Câmiğu li ahkâmil-Kur'an, Beyrut 1427-2006, c: 3, s: 289; (geniş bilgi için: 283-297); Begavî, Meâlimü't-Tenzîl, Riyâd 1409, c: 1, s: 317-319; Kadî Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 73.

60- Bakara sûresi.

61- Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 415; Kadî Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 74.

62- Yasin sûresi /36, âyet: 82.

63- Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971, c: 2, s: 893; Bkz. Kur'an Yolu Meâl ve Tefsiri, DİB, Ankara 2007, c: 1, s: 412-414.

64- Bakara sûresi /2, âyet: 258, 259, 260.

65- Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, Beyrut 1981-1401, c: 7, s: 23-30.

66- Bkz. Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 1, s: 416-417; Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Beyrut 1413-1993, c: 2, s: 310; Kadî Beydâvî, Kadî Beydâvî Tefsiri, Kahire 1965, c: 1, s: 74.

67- Köksal, M. Asım, Peygamberler Tarihi, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 169.

68- Buharî, Sahih, İstanbul 1329, c: 4, s: 92; Müslim, Sahih, Mısır 1375-1965, c: 1, s: 149; Ahmed bin Hanbel, Müsned, Beyrut 1389-1969, c: 1, s: 209; ez-Zebidî, Tecrîdi Sarîh T, mütercim: Ahmed Naim- Kâmil Miras, DİB, Ankara 1980, c: 2, s: 261-280, c: 10, s: 56-72; İbni Hişâm, es-Sîre, Beyrut 1391-1971, c: 2, s: 46; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhul-beyân Tefsiri, İstanbul 1969, c: 5, s: 342; Köksal, M. Asım, Peygamberler Tarihi, TDV, Ankara 2004, c: 1, s: 228.

69- Yasin sûresi /36, âyet: 82.

70- Kamer sûresi /54, âyet: 50.

71- Nahl sûresi /16, âyet: 77.